

<https://doi.org/10.53656/phil2021-04-01>

*History of Philosophy
История на философията*

КАНТИАНСКИ КОЛЕБАНИЯ ОКОЛО СОБСТВЕНО ФИЛОСОФСКИЯ МЕТОД

Доц. д-р Ивайло Димитров
Българска академия на науките

Резюме. Според водещи кантоведи малко след средата на 60-те години на XVIII век Кант осъзнава, че програмата му за реформа на метафизиката не може да бъде разгърната по метода на концептуалния анализ, който дотогава е смятал за по-адекватен от синтетичния метод на волфианците, копиращ математическия. В този текст поставям под въпрос твърдението за наличие на предкритически проект за „аналитична метафизика“, като се опитвам да покажа, че дори и за „предкритическия“ Кант собственият метод на метафизиката е същностно синтетичен, но въпросният синтетичен градеж е следвало да се подготви чрез критическа и последваща изчерпателна анализа на ключовите материално-инструментални понятия на подвъпросната особена философска наука.

Ключови думи: Кант; метод; анализ; синтез; метафизика; философия

В своя неотдавна публикуван труд върху метода на трансценденталната дедукция Хенри Алисън изказва предположението, че малко след средата на 60-те години на XVIII век Имануел Кант се отказва от официално заявеното си намерение да състави собствен учебник по метафизика, тъй като осъзнава, че собствената му програма за реформа на въпросната наука не може да бъде разгърната по метода на концептуалния анализ, който дотогава е смятал за философски по-адекватен от синтетичния аксиоматично-дедуктивен метод на волфианците, копиращ математическия. Две са ключовите дистинкции според Алисън, които отмерват решаващите крачки на Кант, отвели го далеч от предкритическия му проект за „аналитична метафизика“ и същевременно формирали сърцевината на критическото му мислене: на първо място, различаването между аналитични и синтетични съждения, а на второ – разграничаването на „познавателните сили“ (сетивност и разсъдък), открито в резултат на прочутото му просветление от 1769 г. (Allison 2015, 31 note 45; 41f.).

В посока на проблематизирането на първата критическа дистинкция, настоящият текст има за задача да постави под въпрос авторитетното мнение на водещи съвременни интерпретатори като Алисън, според които след критиче-

ския прелом в своето мислене Кант напълно изоставя систематично разработвания дотогава проект за „аналитична метафизика“. Всъщност, както ще се опитам да покажа, дори и „предкритическият“ Кант, изглежда, е бил убеден, че собственият метод на същинската метафизика, който позволява тя да се разработи систематично и догматично като особена наука, е същностно синтетичен. На базата на чисто философско-методологически основания обаче, според него синтетичният градеж е следвало да се подготви чрез критическа и последваща изчерпателна анализа на ключовите материално-инструментални понятия, които необходимо структурират априорните синтетични положения, очертаващи архитектурния план на въпросната метафизическа наука, която във всички свои исторически формирани се дисциплинарни подразделения би била достойна да бъде равноправен партньор на математизируемото естествознание.

„Несполучливото“ конкурсно съчинение на Кант от 1764 г.

В самото начало на своето *Съобщение*¹⁾ до академичната колегия, в което обявява плановете си за собствен, по-иновативен и достъпен учебник по метафизика, Кант отбелязва, че проектът му се основава на резултатите от неговия първи опит да предложи радикално преосмисляне на собствения метод на философията. Става дума за есето *Изследване върху отчетливостта на основоположенията на естествената теология и морала*, публикувано през 1764 г. Както става ясно от подзаглавието му, съчинението е написано от Кант „в отговор на въпроса, поставен от Кралската академия на науките в Берлин за година 1763“ (Kant 1998, 337).²⁾

Нека сега видим дали в редиците на съвременното кантознание цари еднотелност в оценката на това първо конкурсно съчинение (*Preisschrift*) на Кант. По вече изграден навик се допитвам до последния *Кантов лексикон*, който до момента е и най-амбициозният кантиански проект за справяне с особения език на критическата философия (Willaschek et al. 2015). От речниковата статия, съпоставяща аналитичния и синтетичния научен метод изобщо (Lee 2015), разбираме, че у Кант са налице две значения на въпросното противопоставяне. Първото се отнася до начина на изложение на критическата философия в *Пролегомени* (в контекста на въпроса *Възможна ли е изобщо метафизика?*), при който за целите на нейното популяризиране Кант захожда аналитично (регресивно) от принципираното, т.е. съгласно лекциите му по логика (Kant 2017, 185 – 186) от „обусловеното и обосноваването“ към съответно обуславящите и обосноваващи принципи (*a principiatis ad principia*); докато в *Критиката* преднамерено пристъпва синтетично (прогресивно) спрямо водещия въпрос за възможността на метафизиката, т.е. така, че да изследва единственото поставено в основата дадено, а именно „самия чист разум“ като извор, чиито елементи („първоначалните му зародиши“) и закони на чистата

му употреба търси да определи според принципи, при това „без да се опира на какъвто и да е факт“ (Kant 1993, 38 – 39).

Второто значение на опозицията синтетичен– аналитичен метод се отнася до фундаменталното разграничение в сърцевината на научния подход изобщо при самото формиране на понятие (*Begriffsbildung*). Установено е, че именно въпросното *Изследване* е първото публикувано негово съчинение, в което Кант обсъжда термините „анализа“ и „синтеза“, съответно „аналитичен“ и „синтетичен“ метод (Lee 2015, 1572). Това става в самия отговор на академичното питане по конкурса, формулиран в заглавието на първия параграф от първото разсъждение: „Математиката стига до всички свои дефиниции синтетично, докато философията – аналитично“ (Kant 1998, 340).

Показателно е, че макар набързо написано³⁾, Кантовото *Изследване* е оценено изключително високо от журито по конкурса, което публично обявява в решението си, че съвсем малко не е достигнало, за да може авторът му да бъде отличен със златния медал на Кралската академия, присъден на волфианеца Мозес Менделсон. Как можем да си обясним тогава този частичен успех на Кант, при условие че академичното отделение по спекулативна философия по това време е все още под влияние на волфианската философия, а Кантовият отговор на конкурсния въпрос е противоположен на този на Менделсон? Както отбелязват преводачите на Кеймбриджкото издание на *Критиката*, елегантното есе на златния медалист, особено в частта му относно подобие на методите на математиката и философията, би се приемало добре и от много съвременни епистемолози, тъй като авторът му твърди, че „доказателството на математически теореми откъм техните предпоставки зависи изцяло от приложението на логически принципи върху математически понятия“, докато истината на математическите положения се доказва емпирично откъм неоспоримия, но и наблюдаем факт, че основните понятия на математиката ни съответстват на нашия опит (Guyer & Wood 1998, 31). Струва ми се обаче, че на съвременните последователи на логицизма или емпиризма във философията на математиката няма да им допадне твърдението на Менделсон, че обосноваването в метафизиката по правило следва методите на математическото доказателство, но в двата ключови дяла на школната метафизика – рационалната психология и рационалната теология – формалнологическите системи не се нуждаят от емпирична верификация, тъй като са надеждно подсиgurени от чисто концептуални основания, доколкото съществуването на предметите на понятията за душа и Бог се обосновава съответно посредством методите на картезианското *cogito* и онтологическото доказателство. Това дава основание на волфианеца да отсъди, че благодарение на метафизиката философията може да постигне по-голяма достоверност дори от тази на математиката (Ibid.).

Доколко противоположен на горния е отговорът на академичния въпрос, предоставен набързо от Кант, може да прецени всеки внимателен и последо-

вателен читател на пред/критическите му съчинения. Проблемът обаче, който искам да заостря, се съдържа в казаното от Иван С. Стефанов при представянето на конкурсното *Изследване* за българския читател: „като „философия на първите основания на нашето познание“, метафизиката следва да прилага „аналитичния метод“, тъй като задачата ѝ се състои в разяснението на неясните знания (същата тенденция може да се установи и в „критическия“ период)“ (Stefanov 1998, X). Така въпросната тенденция се оказва траен проблем не толкова за родното, колкото за меродавното съвременно кантознание, което грижливо, но понякога твърде рязко, отделя критическия период в развитието на Кантовата философия. Затова и цитираната статия от *Кантов лексикон* завършва, като оставя отворен „трудния въпрос“ доколко схващането за опозицията аналитичен/синтетичен метод за *Begriffsbildung* във философията и математиката, което се защитава в конкурсното *Изследване* от 1764 г., може да се открие в непроменен и съгласуван с принципите на критицизма вид в *Критика на чистия разум* (Lee 2015, 1572).

Особено категорично е разрешението на този въпрос от страна на Гайър и Ууд, поднесено на английския читател на *Критиката*, съгласно което в рамките на т.нар. мълчаливо десетилетие (70-те години на XVIII век) Кант открива философски метод, който е в състояние да произвежда „материални“, т.е. синтетични принципи. Така с оглед принципирането на своята критическа философия откъм питането за възможността на синтетични съждения, които обаче са a priori, той напълно преосмисля позицията си от конкурсното съчинение и вече вижда различието между математика и философия да лежи в рамките на ползвания и от двете дисциплини синтетичен метод (Guyer & Wood 1998, 34). По същество, Гайър и Ууд казват същото, каквото видяхме, че твърди и Алисън, а именно, че след критическия поврат в мисленето си Кант категорично изоставя проекта си за „аналитична метафизика“, базиран на специфично философска анализа на основополагащите я понятия.

Как обаче можем да си обясним факта, че когато сравняваме конкурсното *Изследване* от 1764 г. с надлежното разграничаване методите на математиката и философията в *Трансценденталното учение за метода* от *Критиката*, някак оставаме с усещането, че проучваме две версии на един и същ текст? Дали не са били нужни почти две десетилетия, за да се прецизира и завърши Кантовият първи *Preisschrift*?

Гайър и Ууд признават наличието на смущаващи сходства между двата текста, но се задоволяват да посъветват читателя да подхожда при съпоставката им с повишено внимание и да не ги приема за идентични (Ibid.). Пространствените ограничения сега ми позволяват само да маркирам основанията, на базата на които съм склонен да разглеждам прочитите на Алисън, Гайър и Ууд като по-скоро подвеждащи при търсенето на отговор на въпроса как трябва да

схващаме собствено научния метод на философията откъм критическия път на метафизиката.

Аналитичният метод на критическата метафизика

В самия край на своето *Второ разсъждение* от конкурсното *Изследване* Кант подчертава: „Още е далеч времето в метафизиката да се процедира синтетично. Чак когато анализата ще ни е помогнала да имаме отчетливи и изчерпателно разбрани понятия, синтезата ще може да подчинява на най-простото познание съставните, както е в математиката“ (Kant 1969, 290).⁴⁾ Във връзка именно с този пасаж Мартин Шонфелд прави важно уточнение с оглед тезата на Екарт Фьорстер, вероятно оказала влияние върху водещи интерпретатори като Алисън, Гайър и Ууд, съгласно която Кантовата предкритическа концепция за метафизика е предполагала, че въпросната наука трябва да следва аналитична процедура. В своето не по-малко влиятелно изследване върху развитието и краха на Кантовия предкритически проект за метафизика Шонфелд отбелязва: „макар това да е вярно, трябва да се помни, че аналитичната процедура е само това, което прави метафизиката възможна. Аналитичната процедура е пропедевтиката на метафизиката, не концепцията за метафизиката като такава“ (Schönfeld 2000, 218 n18).

Не по-малко категоричен е и Хауърд Кейгъл в своя *Кантов речник* относно решаващата роля, която аналитичният метод играе в схващането на критическия Кант за същността на философията (Caygill 1996, 69). Ключова в това отношение е дистинкцията между трансцендентална философия и трансцендентална критика, с която се запознаваме в самия *Увод* на първата *Критика*. В първия случай става дума за самата система на трансценденталните понятия, т.е. „науката“, „доктрината“, която е с „твърде широк обем“, доколкото „би трябвало да съдържа напълно както аналитичното, така и синтетичното познание а priori“. Трансценденталната критика, от своя страна, не е доктрина, нито наука, а само „изследване“, което предполага „да проведем анализата само дотолкова, доколкото е неизбежно необходима, за да се разберат в целия им обем принципите на априорната синтеза, единственото нещо, което ни интересува“. Нейната цел е „не разширението на самите познания, а само изправянето им, и което трябва да даде пробния камък за стойността или нестойността на всички априорни познания“ (Kant 2013, 90). Като следваща крачка, с характерния за него оптимизъм с оглед изпълнимостта на критическия проект за завършена система на трансценденталната философия, Кант посочва какъв собствено е предметът на трансценденталната критика, схващана като съдържано провеждана анализа, която се целеполага единствено спрямо откриването на принципите на априорната синтеза: „предметът тук е съставен не от естеството на нещата, което е неизчерпаемо, а от разсъдък, който отсъжда върху естеството на

нещата и при това пак само с оглед на своето априорно познание“. В крайна сметка, критиката се оказва знаещата собствените си ограничения анализа на една способност, а именно анализа „на самата способност на чистия разум“. Не закъснява и изводът от така прокарваната ключова за критическия проект дистинкция: „Трансценденталната философия е идеята за една наука, за която критиката на чистия разум трябва да скицира архитектурно целия план, т.е. въз основа на принципи, с пълна гаранция за завършеността и сигурността на всички части, които съставят тази сграда. Тя е системата на всички принципи на чистия разум. Че самата тази критика не се нарича трансцендентална философия, се основава единствено на това, че за да бъде завършена система, би трябвало да съдържа също и подробна анализа на цялото човешко априорно познание“ (Ibid., 91).

И така, оказва се, че трансценденталната критика бива определена като предварително изследване и архитектурно проектиране на самата възможност за изграждане на система на трансценденталната философия, ще рече на една особена, собствено философска наука. Това решаващо отграничаване обаче почива на ключовото разграничаване на два основополагащи подхода при прилагането на аналитичната процедура спрямо философските понятия. От една страна, критиката представлява дисциплинирана анализа на основната познавателна функция на разсъдъка, т.е. на способността му да съди за природата на нещата, а с това е финално определена като особена, критическа анализа на „самата способност на чистия разум“. От друга страна, самото изграждане на системата на трансценденталната философия предполага втора, в смисъла на последваща, „подробна“ или изчерпателна анализа на „всички основни понятия“ на „цялото човешко априорно познание“, от провеждането на която критическата анализа трябва да се въздържа в границите на това „да изложи пред очи също и едно пълно изброяване“ на основополагащите за познанието ни понятия (Ibid.). Критическото въздържане от провеждането на изчерпателна анализа на въпросните понятия, както и „от пълния разбор на извлечените от тях“ понятия, се оказва целесъобразно именно спрямо трудната задача на трансценденталната критика на самата способност на чистия разум, т.е. с оглед на „трудността, която се среща при синтезата, заради която собствено цялата критика се предприема“. А иначе за Кант задачата на последващата философска анализа да се постигне „пълнотата“ както на разчленяването, така и на „извеждането от априорните понятия, които ще бъдат изложени по-късно, може впрочем лесно да се постигне, стига само тези понятия най-напред да съществуват като подробни принципи на синтезата и да не липсва нищо по отношение на тази съществена цел“ (Ibid.).

Сякаш не толкова ясен е Кант при прокарването на интересуващата ни ключова методологическа дистинкция откъм водещия въпрос *Възможна ли е изобщо метафизиката?*, поставен за разглеждане в § 4 на иначе замислените

като по-популярно изложение на критическата философия *Пролегомени*. Там първо ни се казва: „Истинските метафизически съждения са всичките синтетични. Трябва да се различават съжденията, които *принадлежат към метафизиката*, от истинските *метафизически* съждения. Между първите има твърде много аналитични, но те съставляват само средствата за метафизически съждения, към които е насочена изцяло целта на науката и които винаги са синтетични“ (Kant 1993, 37). Показателният пример, който ни се дава, се отнася до основополагащото понятие за субстанция. Кант провежда тук много тънко разграничение: от една страна, „съжденията, които произлизат само от анализата на тези понятия, принадлежат също по необходимост към метафизиката, например субстанция е онова, което съществува само като субект, и т.н.; и посредством много такива аналитични съждения ние се стремим да се приближим до дефиницията на понятията“; от друга страна обаче, понятието за субстанция е чисто разсъдъчно понятие, а „анализата на едно чисто разсъдъчно понятие (каквито понятия метафизиката съдържа) не протича по различен начин от анализата на всяко друго, също и на едно емпирично понятие“. Оттук Кант извежда решаващото заключение, че „наистина понятието, а не аналитичното съждение е истински метафизическо; защото тази наука има нещо особено и характерно в създаването на априорните си познания, което значи трябва да се различи от онова, което в нея е общо с всички други познания на разсъдъка; така например положението: всичко, което е субстанция в нещата, е постоянно, е синтетично и истински метафизическо положение“ (Ibid.). На следващата крачка от този сложен аргумент като че ли ролята на анализата в метафизиката става далеч по-ясна: „ако априорните понятия, които съставляват материята на метафизиката и нейните строителни инструменти, са събрани предварително според известни принципи, тогава разчленяването на тези понятия има голяма стойност; това разчленяване може също да се изложи отделно от всички синтетични положения, които съставляват самата метафизика, като особена част (така да се каже като *philosophia definitiva*), която съдържа само аналитични положения, принадлежащи към метафизиката. Защото в действителност онези разчленявания нямат никъде другаде значителна полза освен в метафизиката, т.е. с оглед на синтетичните положения, които трябва да бъдат създадени от онези предварително разчленени понятия“ (Ibid.).⁵⁾

В светлосенките на Кантовия „несполучлив“ философско-методологически опит от 1764 г., привеждам горните цитати от *Увода* към първата *Критика* и § 4 на *Пролегомени*, само за да обърна внимание на подходящия с разбиране техен читател колко важно е да схваща въпросните прокарващи ключови дистинкции текстове не като идентични, а по-скоро като три допълващи се изложения на критическия проект за метафизика. Не трябва да се пропуска целта на казаното в *Пролегомени* относно необходимостта от предварителна

анализа разчленяване на понятия, която да подготвя квазистроителния концептуален материал и инструментариум за синтетичния градеж на системата на метафизиката по критическия път на научния метод. Непосредственият му контекст е критиката на грешката на Хюм, чиито „решително вредни последиствия за цялото му понятие“ Кант еднозначно разкрива, реферирайки към вече казаното в *Трансценденталното учение за метода* от първата *Критика*. Макар и с различни методологически средства и езиков апарат, Кантовият Хюм все едно ни казва следното: „чистата математика съдържа само *аналитични* положения, метафизиката обаче – *априорни синтетични* положения“ (Ibid., 36). Така, критически прецизираното и завършено конкурсно *Изследване* от 1764 г. добавя към имената на Лайбниц, Волф и Крузий това на Хюм, откривайки ни по този начин последната и по всяка вероятност най-важна координатна точка на критико-методологическо оттласкване при проправянето на собствено научния път на метафизиката.

БЕЛЕЖКИ

1. В *Съобщение за разписанието на лекциите през зимния семестър на 1765/66 г.* Кант споделя, че замисля своя читанка (*Lesebuch*) за студентите по метафизика, с която да замени образцовия волфиански компендиум на Баумгартен. В новото помагало традиционният ред на преподаване е трябвало да започва не с онтологията, а с достъпната конкретика на емпиричната психология, после да се премине към космологията и едва тогава към опразващите студентските скамейки абстрактни понятия и принципи на „първата философия“, след което се завърши с рационалната психология (Kant 1969, 308).
2. Мой вариант на превода на заглавието – *бел. авт.*
3. В своето *Съобщение* от 1765 г. Кант признава, че неговият *Preisschrift*, публикуван година по-рано, е „кратко и набързо съставено съчинение“ (Kant 1969, 308).
4. Мой превод – *бел. авт.* (Срв. Kant 1998, 356). Предлаганите промени в превода са съгласувани с този на Кантовите *Лекции по логика* (Kant 2017, 182), от които става ясно какво означава едно понятие да е отчетливо и изчерпателно с оглед правилата за проверка на дефинициите.
5. Мой превод – *бел. авт.*

ЛИТЕРАТУРА

- Кант, И., 1993. *Пролегомени към всяка бъдеща метафизика, която ще може да се представи като наука*. София: ЛИК.
- Кант, И., 2017. *Логика: Наръчник за лекции*. София: Изток – Запад.
- Кант, И., 1998. *Избрани произведения 1755 – 1770*. София: Св. Климент Охридски.

- Кант, И., 2013. *Критика на чистия разум*. София: Проф. Марин Дринов.
- Стефанов, И. С., 1998. „Предкритическият“ Кант. В: Кант, И., *Избрани произведения, 1755 – 1770*, София: Св. Климент Охридски, VII – XIX.
- Allison, H., 2015. *Kant's Transcendental Deduction: An Analytical-Historical Commentary*. Oxford University Press.
- Caygill, H., 1996. *A Kant Dictionary*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Guyer, P., & Wood, A.W., 1998. Introduction. In: Kant, I., *Critique of Pure Reason*. Cambridge University Press, 1 – 81.
- Kant, I., 1969. *Kant's Gesammelte Schriften*. Bd.2 ed. Preußischen Akademie der Wissenschaften. Berlin: Walter de Gruyter.
- Lee, S.-K., 2015. Methode, analytische/synthetische. In: Willaschek, M., et al. (Hrsg.). *Kant-Lexikon*. Berlin: Walter de Gruyter, 1570 – 1573.
- Schönfeld, M., 2000. *The Philosophy of the Young Kant. The Pre-Critical Project*. Oxford University Press.
- Willaschek, M., et al. (Hrsg.), 2015. *Kant-Lexikon*. Berlin: Walter de Gruyter.

REFERENCES

- Kant, I., 1993. *Prolegomeni kam vsyaka badeshta metafizika, koyato shte mozhe da se predstavi kato nauka*. Sofia: LIK [In Bulgarian].
- Kant, I., 2017. *Logika: Narachnik za lektsii*. Sofia: Iztok – Zapad [In Bulgarian].
- Kant, I., 1998. *Izbrani proizvedeniya 1755 – 1770*. Sofia: Sv. Kliment Okhridski [In Bulgarian].
- Kant, I., 2013. *Kritika na chistiya razum*. Sofia: Prof. Marin Drinov [In Bulgarian].
- Stefanov, I. S., 1998. „Predkriticheskiya“ Kant. In: Kant, I., *Izbrani proizvedeniya, 1755 – 1770*, Sofia: Sv. Kliment Okhridski, VII – XIX [In Bulgarian].
- Allison, H., 2015. *Kant's Transcendental Deduction: An Analytical-Historical Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Caygill, H., 1996. *A Kant Dictionary*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Guyer, P., & Wood, A.W., 1998. Introduction. In: Kant, I., *Critique of Pure Reason*. Cambridge: Cambridge University Press, 1 – 81.
- Kant, I., 1969. *Kant's Gesammelte Schriften*. Bd.2 ed. Preußischen Akademie der Wissenschaften. Berlin: Walter de Gruyter.
- Lee, S.-K., 2015. Methode, analytische/synthetische. In: Willaschek, M., et al. (Hrsg.). *Kant-Lexikon*. Berlin: Walter de Gruyter, 1570 – 1573.
- Schönfeld, M., 2000. *The Philosophy of the Young Kant. The Pre-Critical Project*. Oxford: Oxford University Press.

Willaschek, M., et al. (Hrsg.), 2015. *Kant-Lexikon*. Berlin: Walter de Gruyter.

KANTIAN HESITATIONS AROUND THE PROPER PHILOSOPHICAL METHOD

Abstract. According to leading Kant scholars, in mid-1760s Kant realizes that his program for the reform of metaphysics cannot be developed by the method of conceptual analysis which he had previously considered to be more adequate than the synthetic method of the Wolffians that imitates the mathematical one. In this paper, I put into question the claim of a pre-Critical project of ‘analytical metaphysics’ by trying to show that even for the ‘pre-Critical’ Kant the proper method of metaphysics is genuinely synthetic, but the synthetic construction in question should have been prepared by a Critical and subsequent exhaustive analysis of key material-instrumental concepts of the peculiar philosophical science under question.

Keywords: Kant; method; analysis; synthesis; metaphysics; philosophy

✉ **Dr. Ivaylo Dimitrov, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0001-8608-0475

Web of Science Researcher ID: AAO-9831-2020

Institute of Philosophy and Sociology

Bulgarian Academy of Sciences

13A, Moskovska St.

1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: dimitrov.ivaylo.g@gmail.com